

Czecz tábornok.

(Arczképpel)

Arma virumque cano. . . Harczok hőstét és hadvezéri talentumot elevenitnek fel e sorok, elismeréssel és kegyelettel, mit a magyar szabadságharcz története és a nemzeti kegyelet nem fog elfeledni soha.

Hires tábornokainkról és jelentőségteljes hadi tényekről szóló krónikákban, irodalmunk meglehetősen szegény. Magának az 1848/49-iki szabadságharcznak történetén és

Gelich tábornok nagy művén kívül, mindössze egy pár memoiresban akadunk ilyen törekvésre. De ha egyszer egy szakértő toll megírja és áldozatkész kiadó révén megjelennek a neves magyar tábornokok biographiái, azok közt bizonyára ott lesz a Czech tábornok életrajza is.

Czech János, nem annyira az akció találékony hőse, mint inkább a sokkal hálátlanabb, de rendkívüli tapasztalatokat igénylő szervezési talentum erős örököse, bár fegyvertényei közt ott van a legfényesebbek egyike a piskii hidnál, hol oroszlánrészt követelhet magának ez örökre emlékezetes ütközet sikeréből. Czech ezenkívül — a szó szoros értelmében igazi katona volt. Hallgatag, mint hű, dicsőített főnöke Bem, s a míg a történelmi »kis szürke ember« lángoló szívet hordott magában a szabadságért küzdő népek iránt, addig Czech sem képezett ebben kivételt, de a hazafiság erős szenvedélyét mindig össze tudta egyeztetni a katona rideg fegyelem-érzetével és innen van, hogy a vezénylete alá osztott csapatoknál mindig példás rend uralkodott és idejében ott volt azokkal a harci koczka fordultával. És, hogy ez mennyire vitatáson felül álló hadvezéri erény, azt, — hogy más példákat ne említsünk, — eléggé fényesen bebizonyítja a legújabb időkben a boldogult nemes Frigyes, ki mint koronaherczeg, hadtestének idején történt felvonulásával döntötte el császári atyja zászlóinak javára a königgrätzi ütközetet.

Czech János, — kinek egyszerű modoráról és ismereteivel soha nem kérkedő természetéből, igen kevesen sejtették az ő fényes carrière-jét, — ma már hatvanhét éves ember és 1822-ben Gidófalván született Erdélyben, jó módú örmény szülőktől származva. Már alsóbb iskoláinak végzése közben kiváló hajlamot árult el a pontosság és katonás rend iránt, úgy hogy szülei belátva a fiú határozott hajlamait, korán katonai pályára adták, s kiképeztetését a bécsújhelyi katonai akadémiában nyerte és már húsz éves korában hadnagynak nevezték ki. Egy év múlva azonban a ritka tehetségű fiatal tiszt már a táborkarba volt beosztva.

Mint annyi más magyar tisztet, őt is osztrák szolgálatban találta az 1848-ban feltámadt szabadságharcz. Czech

szívében nehéz tusa keletkezett. A táborkarban becézett tehetség volt s fényes jövő várta; de másrésről odahazúlról hivta véreinek, szülőföldjének segélykiáltása. Nem sokáig habozott. Felajánlta kardját a magyar kormánynak. Mészáros hadügyminiszter kapva-kapott az ajánlaton és a nagytehetségű fiatal tisztet Pestre szolítá. Az első időkben a hadügyminiszteriumban alkalmazta és a hadügyi bizottságban az előadó fontos tisztét bízták rá. Nemsokára, midőn Mészáros körútra indult, magával vitte Czezet is. Itt nyílt meg előtte a tér, melyen működni annyira egyedüli vágya volt, hogy a hadügyminiszter rövid szemleútja alatt katonai és főleg adminisztratív tehetségeinek fényes jeleit adta. Mészáros Pestre visszatérve nem is késett a nemes becsvágyú tisztet Kossuth komoly figyelmébe ajánlani, ki aztán csakhamar Erdélybe küldte Czezet táborkari főnöknek, s miután itt általános feltűnést keltett működésével — mely szervező képességét kétségtelenné tette, — rábízták az erdélyi hadsereg szervezését.

Mondhatni egyedül neki köszönhető, hogy az 1848/49-diki rettenetes tél idején Erdélyben hadászatiilag is rend állott be és Puchner osztrák tábornok teljesen visszavonulni volt kénytelen.

1849. márczius 11-én — tudvalevőleg — a Bem és Czeze parancsnoksága alatti csapatok hatalmas rohammal bevették Szebent és Skariatine a vöröstoronyi szoros felé menekült szétvert hadával. Bem ez ütközet után Czeze Jánost, ki már akkor ezredes volt, tábornoknak nevezte ki és Kossuth nemcsak megerősítette e kinevezést, hanem bizalma jeléül megbízta Czeze tábornokot egy 30,000 főnyi tartalék-hadsereg szervezésével. E szervezés fényesen sikerült Czeze-nek, ki ez — ugyszolva — szedett-vedett haderővel csodálatos dolgokat művelt és áttörhetlen ékül szolgált a Bem és Skariatine hadteste között, úgy hogy már márczius 14-én Fenyőfalváról háromszoros erővel szemben kiüzte az osztrák helyőrséget, s három nap alatt Fogarason keresztül Vledényig nyomult, útközben egyesülve a Bethlen ezredes hadosztályával, folyton útat nyitva Bemnek Brassó felé, honnan Engelhardt tábornok 6000 orosz-szal 18-ikán este és Kalliáni 19-ikén éjjel másik csapattal

szökve-szöktek a tömösi-szoroson keresztül, vissza Oláhországba.

Mindezen félreismerhetlen értékű fegyvertényeknek, Czech működésében, egy olyan kiváló jelentőségű előzménye volt a piskii csata, hogy azt — mintegy koronául — szándékosan hagytuk a Czech hazai katonai működésének vázlatában, utoljára.

Általában elismert dolog, hogy az 1848/49-iki szabadságharczról eddig megjelent katonai munkák egyik legkiválóbbja és legtárgyilagosabb műve a Rüstowé. E szigorúan pedáns katona-írónak minden során látszik — midőn a piskii csatáról ír, — hogy mennyire igyekszik rokonszenvét a rendes császári sereg javára működtetni. Ez azonban nem sikerül neki teljesen és annak daczára kitűnik a piskii harc nagysága, mely nagyság a mi honvédeink hősies küzdelmében nyilvánul.

A csata előzményeiben, tulajdonképen már Szászsebesnél vette kezdetét, hova Bem 1849 február 5-én érkezett kiverve maroknyi seregével onnan az osztrák őrseget és eltorlaszolja magát sietve, úgy a hogy lehetett. Délután két órakor az osztrák előhad már ágyuzta e helyet s esti 7 óráig bömböltek az ágyúk. Bem mitsem adva a Puchner, kapitulációra szólító felhívására, folyton csatározva Szászváros felé vonult és azt Czech által rohammal bevétette. Itt ütötte fel főhadiszállását Bem, hova Kemény előhada is megérkezett, de 7-én már az osztrákok Szászváros alá érkeztek. Bem elfogadta a harczt. A csata alatt meg is sebesült.

A parancsnokság ekkor Czech kezébe került, míg Bem Dévára a városba ment. Czech rögtön felismerte a helyzetet és első dolga volt Szászvárost kiüríteni és a piskii hidnál foglalni állást, hova 1200 emberrel érkezett meg s a hol Kemény csapataival egyesült. Czech az utóbbit a hidnál hagyva Bemhez ment a városba, Dévára. Az osztrákok 8-ikán már megtámadták Keményt, ki Bemtől várt segítséget. Az erősítést Czech vezényelte a hidhoz, míg 9-ikén maga Bem is oda ért serege zömével. Az osztrákok hadereje itt mintegy 5000 emberrel és 20 ágyúval volt nagyobb a mieinknél, nem is számítva a velünk tartó

szász és oláh felkelőket. Először az osztrákok kezdték el az ágyútüzelést és az országuétról egy óráig ágyuztak a hidvédőire. Most a gyalogság vonult előre, hogy a hidat szuronynyal foglalja el. A támadás visszaveretett. Ekkor érkeztek a további csapatok Déváról és két üteg ágyú a hidat jobbról-balról kereszttüzebe fogta a rajta lévő osztrákokkal, mire a patakon átment a magyar gyalogság és lovasság. Hirtelen azonban a bihari lovas nemzetőröket zavarba hozta egy pár osztrák ágyúlövés és rohanva futottak vissza a hidra magukkal ragadva a gyalogságot is. Ez oly zavart idézett elő, hogy Bem egész hadteste veszélyben forgott s közel volt a feloszláshoz.

Ekkor állott elő Czecz és a szó szoros értelmében rávetette magát két zászlóaljjal és néhány üteggel — az osztrákokra. Czecz maga is ott villogtatta kardját az irtózatos rohamban és oly zavarba hozta a tulnyomó osztrák serget, hogy az — a mint Rüstow megjegyzi — vad futásban keresett menedéket Szászváros felé.

A honvédek ujjongva kiáltozták a Bem nevét. Az öreg hős azonban lovag-ostorával Czecz felé mutatott, ki ádáz pusztitással üzte maga előtt az osztrákokat. . . .

Nem lehet feladata e folyóiratnak, Czecz tábornok aprólékosabb sikereit detaillirozni. S így, ismertetve, világossá téve szereplését szabadságharcunkban, életének forduló pontjához érünk; midőn a világosi katasztrófa után úttalan úton bolyongva a hazában, végre sikerült neki álnév alatt Hamburgba menekülni, 1849 végén.

Igy egyelőre vége szakad aktív katonai működésének és mint emigráns, mindjárt hamburgi tartozkodásának kezdetén, emlékiratait írta meg: »Bem hadjáratáról 1848—49-ben.« Nemsokára azonban — mint a buenos-ayresi »Mosquito« amerikai lap egyik tavalyi számában el van mondva, — Hamburgból is menekülnie kellett s ekkor Párisba ment, hol Dániel Stern lakásán a párisi előkelő s nagyratörökű politikai és irodalmi körökkel, Grévyvel, Girardinnal, Maxime du Camp-pal jutott ismeretségbe. Különféle lapokba irt katonai és politikai czikkeket s e módon, szerényen bár, de mégis föntartotta anyagi függetlenségét. Az 1851-ki deczemberi államcsiny azonban elvette kedvét a politi

kával foglalkozástól s reményei, a haza sorsán javítani, csak akkor vetettek ismét lobbót, mikor a krími háború kitörőfélben volt, s Klapka ösztönzésére azt tervezték, hogy a magyar emigráció tagjai Konstantinápolyba menjenek s ott sereget szervezve, csatlakozzanak az angol-francia-török szövetséghez. De ebből a reményből is kiábrándította Napoleon perfid eljárása, ki a magyarokat szívesen felhasználta volna, mindig saját céljaira, a nélkül — mint ezt Czecz jókor belátta — hogy nemzeti aspirációikban segítségükre lett volna. Czecz ekkor végleg szakított a politikai ábrándokkal s a műszaki pályához fordult s nemsokára a Mont-Cenis pálya építésénél lelt alkalmazást.

Ez időben jött ismeretségbe lady Langdale családjával, kivel Olaszországba tett útát s ez alkalomból, a tengeri úton, többször érintette Spanyolország és Portugallia kikötőit. Egy ilyen utazása alkalmával ismerkedett meg Sevillában Juan Manuel O. de Rovas tábornok lányával, kit 1859-ben nőül is vett. Alighogy e házassága létrejött, még egyszer s Czeczre nézve, úgy látszik, utoljára feltűnt a remény, hogy hazája érdekében a tettek mezején sikra szállhat. Kiűtött a francia-olasz-osztrák háború. Napoleon biztatására Klapkákék újra kilátást nyertek, hogy az osztrák iga alól felszabadíthatják hazájukat s visszaszerezhetik az orosz beavatkozás alatt elvesztett alkotmányos életet Magyarországon. Elég az hozzá, hogy Klapka Czeczet is föl-szólitotta a közreműködésre és Czecz, kedvezőnek tartván az alkalmat, Cavour segítségével az első magyar legio szervezéséhez látott, midőn Napoleon ismét cserbe hagyta szövetséges társait s váratlanul megkötötte a villa-francai békét. Ennek hire végleg kiábrándította Czeczet minden oly törekvésből, hogy a külhatalmak segélyével juthasson be »szabad hazájába,« minden konspirálásról lemondott s nejével s alig öt hónapos fiacskájával végleg elhagyta Európát, Buenos-Ayresbe vitorlázott át, hol a mai napig él.

Ott első sorban műszaki kérdésekkel foglalkozott. Nemsokára azonban Mitre tábornok, köztársasági elnök azzal biztá meg, hogy álljon a Paraguay elleni hadsereg élére. Czecz mindent kifejtett, hogy a hadsereget harcképes állapotba hozza, közbejött súlyos betegsége azonban meg-

akadályozta, hogy a harcban tényleges részt vegyen. Mikor aztán a béke helyreállt, Sarmiento elnök 1869-ben újra a hadiszolgálatba szólította Czezet, rábízván a köztársaság déli határainak védelmére, mely feladatnak, a folyvást ostromnak kitett viszonyok közt oly szakértelemmel felelt meg, hogy új hazájában teljes bizalmat vívott ki maga iránt. Maga a köztársaság hadügyminisztere hivatalosan elismerte Czeznek idevágó, elévülhetetlen érdemeit. Ennek tanubizonyságául azt a megbízatást kapta, hogy szervezzen egy katonai iskolát, mely hivatásában úgy kintartásának, mint magas értelmiségének kiváló jeleit adta.

A Mosquito elősorolja azoknak a buenos-ayresi katonatiszteknek a neveit, a kik Czech iskolájában kapták kiképzetésüket. Mikor a katonai iskola eléggé megszilárdult, 1874-ben Ente-Rios tartományba lett meghíva műszaki tanulmányok és feladatok végzésére. Mintegy tíz éven át, egész 1883-ig ez képezte Czech foglalatosságának fő tárgyát, melyhez még az járult, hogy a »Colegio Normal de Maestros«-on a matematikát adta elő s a »Colegio Nacional« vizsgáló bizottságának volt rendes tagja.

1885-ben tért ismét vissza a fővárosba Buenos-Ayresbe, hol a nemzeti kormány Joaquin Viejobueno tábornok javaslatára, a katonai akadémia igazgatójának nevezte ki. Ebben a tisztjében működik azóta Czech, s működése iránt a buenos-ayresi kormány teljes elismeréssel van: mert neki köszönheti a többek közt azt is, hogy a katonai akadémiában a műszaki tanítást szervezte s virágzásra juttatta.

Czech — mint már fentebb is irtam, — most hatvanhét éves s a buenos-ayresi kormány még sokat vár lankadatlan erélyétől, ritka intelligenciájától.

Ime, Czech tábornok, ki fajunk hazafiságát és egyéniségét oly magas niveau mutatá be itthon és az Új-Világban és a kinek kiválóan sikerült arczképét e füzet élén veszik az »Armenia« olvasói.

TÖRÖS TIVADAR.

Az örmény jog.*)

IV.

Közleményeink befejezéseül egybefoglaljuk az ősrégi örmény jognak legjellemzőbb örökösödési, büntető és perjogi rendelkezéseit, úgy a mint azokat Kos Mekhitár törvénykönyve alapján számunkra fenntartotta az összehasonlító jogtudományoknak egyik nevezetes kútforrása, a leMBERGI JOGKÖNYV.

Örökösödési jog. Az örmények örökösödési joga kezdetben a fiágiságra volt fektetve s Justinian keletrómai császár volt az első, ki abban a nők egyenjogúságát érvényre iparkodott emelni. Sikerült is törekvése a lemenőknél, vagyis a fiúk és leányok egyenlő örökösödésére nézve,**) de a testvérek örökösödésénél nem jutott győzelemre ez az elv. Gyermekek nem létében a fivérek s azok gyermekei továbbra is megelőzték a nőket s azok gyermekeit. Testvéreknek s azok gyermekeinek nem létében az oldalági rokonok örökölnék a negyedik ízig, mely után az állam lép az öröklés jogába. Valamennyi oldalági örökös át tartozik engedni az özvegynek az örökség negyed részét. A súlyos fogyatkozással születettek ki vannak rekesztve az örökösödésből. A felségáruló gyermekei s rokonai nem vesztik el örökösödési képességüket, hacsak maguk is nem valának részesei a felségárulásnak. A gyermekek közt egyenlően történik a megosztás, de az apai ajándékok beszámítandók. A hozománnyal ellátott leányokat azonban teljesen kielégítetteknek tekinti a régi örmény jog, megengedve egyébiránt, hogy az apa végrendelete ezt a szabályt megváltoztassa.

A végrendekezés a pap s két vagy három »öreg« — mint tanúk — előtt történik. A törvényes örökösök

*) Kohler: Das Recht der Armenier. (Zeitschr. für vergleichende Rechtswissenschaft, VII. Bd. Stuttgart 1887.) — Haxthausen, Transkaukasien, II. 233 s. k. l. — Dareste, Journal des Savants, 1887. 287 és k. l.

**) »Equalis divisio — uginond a leMBERGI JOGKÖNYV 116-ik fejezete — debet cedere et venire tam ad filios quam ad filias aequali sorte et successionem.«

meghivandók, hogy ismerjék a végrendelező utolsó akaratát. Jogukban áll ugyanis azt megtámadni a végrendelező életében, de annak halála után nem illeti őket meg ez a jog. Kizárható az a gyermek, a ki szülőjét veri, gyalázza vagy az engedelmességet vele szemben makacsul megtagadja. Minden végrendeletnek magában kell foglalnia az elhunyt lelki üdvéről való gondoskodást célzó hagyományt, sőt az államnak is, ha örökösödik, tennie kell ez irányban valamit.

Az örökösödési szerződés ingatlanokra vonatkozólag teljes mértékben jogérvényes; városi telkeknél és malmoknál azonban egy év, földbirtoknál hét év alatt alkalmazásba veendő. Ha az örökös beleegyezését adta az elidegenítéshez, úgy az ő visszalépési joga elesik. Az örökös adósságaiért az örökös csakis az örökség értékének erejeig szavatol.

Büntető jog. Kos törvénykönyvében találkozunk még azon rendelkezéssel, hogy a gyilkos, ha nem tudja a vérdíjat előteremteni, családjával együtt eladandó; de a későbbi örmény jog elfogadta már a mózesi jognak egyik alaptételét, a tettes kizárólagos felelősségét, valamint azt a keresztény tant is, mely a vérbosszút mint magán megtorlást kizárja,*) fenntartva ezzel kapcsolatban az ősrégi jogszabályokból azt is, hogy legfőként a meggyilkolt családtagjait illeti a gyilkos kinyomozásának kötelessége. Fenmaradt továbbá az ősi joghagyományokból a halálbüntetés megválthatósága. Az e büntetés fejében vérdíjül fizetendő összeg 365 forint, mert az évnak ennyi napja s az emberi testnek ennyi része van. A vérdíj az örökösödés sorrendjében a családtagokat illeti s akkor is megfizetendő, ha az illető csak közvetve volt okozója a halálnak; nevezetesen az orvos által, a ki hamis szerrel megöli a beteget, továbbá az által, a ki másnak lovát szándékosan megbokrosítja s ezáltal a lovas halálát idézi elő,

*) »Jus nostrum non admittit furem occidere, aut homicidam tyrannicum neque aliquem alium dignum morte, nisi prius jure et sufficientibus documentis convictus.« Lembergi jogkönyv, 61-ik fejezet.

továbbá a ki gödröt ás s nem teszi azt kellően felismerhetővé; csakhogy a legutóbbi esetben, ha a szerencsétlenség nappal történik, fele fizetendő a vérdíjnak (mert a felelősség egy része magát a szerencsétlenül járt egyént terheli). Vérdíjjal tartozik az is, ki szilaj ökröt tart, szomszédainak figyelmeztetései daczára sem távolítja azt el, s általa valaki halálosan megsérül; továbbá a gazda, ki szolgáját figyelmeztetések daczára veszélyes útra küldi, a mely ennek életébe kerül. A beszámítás a 15-ik évvel kezdődik; a 12 évesnél fiatalabb gyermek után fél, a 10 évesnél fiatalabb után egy harmad vérdíj fizetendő. A tisztán véletlen balesetekért való felelősség ki van zárva s a jogi mozzanat helyét elfoglalja a vallási, mely szerint a ki nem vonható büntetőjogilag felelősségre, töredelem által tartozik megtisztítani magát a hozzá tapadó vértől. Az önvédelem természetesen meg van engedve, valamint az éjjeli tolvajnak — de csakis az éjjelinek — megölése is. A halottrablónak halál a büntetése, ha a tettest azonnal felfedezik; más különben csak töredelem.

A ki asszonyon vagy leányon erőszakot tesz, halállal bűnhődik; másnemű erőszakosságnak s becsületsértésnek fogság a büntetése, becsületsértésnek tekintetvén főleg a szakáll megczibálása. A hamis eskü, hamis mértékek s mérlegek használása s hamis tanúskodás becstelenséget von maga után. A pénzhamisító kezét vesztí, a tetten kapott gyujtogató tűzhalállal büntetendő, a tolvaj és bűntársa felakasztandó, a bíró, ki megvesztegetni engedi magát, becstelenné válik, valamint az is, ki mást hamisan bevádol. A felségáruló halállal büntetetik. Ki az uralkodót vagy az ország nagyjait gyalázza, kiközösítetik, s ha pap, megfosztatik papi jellegétől.

Ott, hol a halál vérdíj fizetését vonja maga után, a megsebesülés a gyógyítási költségek megtérítésére kötelezi az eset okozóját. Ha állandó fogyatkozás származik belőle, megfelelő kárpotlásnak is helye van. A kárpótlás felére szállítandó le, ha a megsérült is részes az esetnek előidézésében.

Perjog. A bíró nem egymagára, hanem legalább négy jogértő férfiúnak közreműködésével hozza meg ité-

letét. Az ősrégi örmény jog nem enged helyet a fellebbezésnek; mindenki tartozik meghajolni az ítélet előtt, mert a bíróság irányában való engedetlenség egyúttal engedetlenség Isten ellen is, ennek pedig halál a büntetése. Minazáltal egy felebbezést megenged a jogkönyv, de csakis a királyhoz. Az ítélet mindkét félnek meghallgatása után hozandó meg; ítélet és közbenső végzések szóbelileg hirdetendők ki. A felek rendszerint nem képviseltethetik magukat, miért is a kiskorúak elleni perek elhalasztandók a teljes korúságig. Csakis az asszonyokat képviselhetik férjeik, illetőleg a gondnoksággal megbizott családtagok. A felek kényszeríthetők a megjelenésre, sőt le is tartoztathatók, a míg alkalmas kezeset nem állítanak. A ki háromszori megidézés után sem jelenik meg, a megállapított birságon kívül perét is elvesziti. Az idegen panaszosok vendégjogot élveznek; az idegenek perei előzetesen tárgyalandók.

A fő bizonyítási eszköz a tanúzás. Csak két-három tanúnak egyező vallomása képez bizonyítékot. A tanúknak a régi jog szerint szintén örményeknek továbbá feddhetlen előéletűeknek, (viri probi, digni testimonio, fide digni) kellett lenniök. Mindkét fél hozhat tanúkat, a kiknek nagyobb vagy kisebb szavahihetőségét a bíró szabadon mérlegeli. Tanúk nem létében joga van a vádlottnak az ártatlansági vagy tisztító esküre, különösen midőn a szavatolástól való felmentését igényli azon a czímen, hogy részéről nem forog fenn vétkesség. Az eskü letevése a panaszos és a bíróság jelenlétében történik; előbb a panaszos háromszor vizet önt az eskü letevőjének kezére. Hátárvillongások nem eskü, hanem tanúk által intézendők el s általában eskünek csakis egyéb bizonyítékok hiányában szabad helyet engedni.

DR. MOLNÁR ANTAL.

Conipeare tanár Ecsmiádzinban.

Folyóiratunk olvasói előtt tudva van, hogy tavall az oxfordi egyetem jeles tanára: Conipeare Ecsmiádzinban járt. Elment a katolikus székhelyére, hogy ott a gazdag könyvtárban Dávid örmény bölcsész kézíratait tanulmányozza. Júl. 4-én tért vissza és Tiflisen át ment hazájába, magával vivén vizsgálódásának bő eredményét. Az angol tudós a kézirat-vizsgálaton kívül örmény romok fürkészésével is foglalkodott; e célból meglátogatta Sirág zárdáit és Ani romjait, melyek nagy benyomást gyakoroltak reá. Mi most csak könyvtári vizsgálódásairól szólunk.

Ismeretes, hogy mily nagy jelentőséggel bir Aristoteles, a görög nagy bölcsész a tudomány majd minden ágában; ennek minden munkássága alapvető fontossággal bir a tudományokra nézve; miért-is sokan azon fáradoztak, hogy ennek munkáit pontosan állítsák össze. Összes munkáit, egyeztetésekkel, első ízben a berlini egyetem költségén Becker nyelvész adta ki. E kiadás arról tanuskódott, hogy Aristoteles munkái épen nem jutottak el hozzánk; mivel a későbbi gyűjtés sem vezetett teljes eredményhez, az új görögben és az idegen fordításokban kezdték keresni elvesztett munkáit. E fordítások közt jelentékeny helyet foglalnak el az Aristoteles iskolájához tartozó »győzhetetlen« (Invictus, Niketes, Νικητής) Dávid örmény fordításai és egyeztetésiei. Conipeare, ki az oxfordi egyetemen a régi nyelvek tanára és kiválóan foglalkozik Aristoteles műveivel, ennek munkáit az örmény fordítás segítségével akarván kiegészíteni, Petermann nyelvtana alapján elkezdett örményül tanulni és rövid idő alatt oly előhaladást tanúsított, hogy teljesen értette Dávid iratait és az örmény Szentírást. Miután megtanult örményül, új-örmény nyelven irt kéziratok keresése végett különböző könyvtárakban buvárkodott. Párisba, Velenczébe, Jeruzsálembe tett utazásai közben talált kézíratai nevezetesebb darabjait összehasonlítva kiadásra készítette elő. Jeruzsálemben, hol 10 hetet töltött, Krikor Mágisztros igen régi, kéziratban levő, leveleire akadt; ezekben Aristoteles műveinek még olyan örmény fordításaira bukkant, melyek előttünk eddig ismeretlenek voltak. Maga Árákhél Sziu-

néczi, Dávid egyeztetője (XIV. század) Dávidnak csak azon műveit ismerte, melyek előttünk is nyilvánosak. Aristotelest első ízben Dávid fordította örményre; a második fordítás Mágisztrosz idejében történt görögből; a harmadik a XIV és XV-ik században készült el latinból. a negyedik fordítást eszközölte ugyancsak latinból István. E kéziratokban Aristoteles különböző műveinek olyan maradványaival találkozunk, melyek eredetiben úgy, mint a fordításokban elvesztek. — Most gyűjtik össze az összes fordításokat és maradványokat és a göröggel együtt azokat a berlini egyetem bőkezűségéből Dils tanár adja ki. — Conipeare pedig Dávid összes műveit rendezi sajtó alá örményül és görögül.

Elveszett munkák darabjai találhatóak az ecsmiádzini könyvtárban pergamenre írva. Talált Conipeare itt görög, ethiopiai és assyr kéziratokat is; ezeket a tudós angol tanult neje — ki szintén tud örményül — másolta le híven. A kéziratok között van két igen jelentős munka, az egyik görögül, a másik egészen ismeretlen irással van írva. A görög irat a IV—V-dik századból való, tartalma: földrajz; a másik kiolvashatlan munkáról határozott véleményt mondani nem lehet, talán?) pehlvi vagy alvaniai (ághuánágán) nyelven van írva. Conipeare megígérte, hogy ha majd átvizsgálta e maradványokat, az ecsmiádzini »Ararát« című örmény lapnak is küld vizsgáldása eredményéről közleményt. A tudós tanár utazásai közben arra a meggyőződésre jutott, hogy az örmény könyvtárakban jelentékeny egyházi atyák örmény-fordításai találtak, melyek — majd ha sajtó alá kerülnek — sok világosságot fognak vetni a Krisztus után következett első századokra. Kiváló figyelmet érdemel alexandriai Páp földiratának örmény fordítása is, mit Chorenácshi földrajzával együtt talált egy kézirat-csomóban.

Szintén az ecsmiádzini könyvtárban találta az ötödik században élt új-platonikus görög bölcsész: Proclus műveinek fordítását; e jelenség magában páratlan; mert Proclus pogány volt és — mint látszik — a mi ötödik századbeli fordítóink vallástételökkel megegyeztethetőnek találták művét — és lefordították. De e tettök miatt sok üldözést állottak ki.

Conipeare nagy jelentőséget tulajdonít Krikor Mágisztrosz leveleinek is, melyek a görög íratokból sok maradványt őriztek meg; e maradványok, mint az akkori görög műveltség képei, igen nevezetesek; azért egypár év múlva újra elmegy nevezett tanár Ecsmiázinbe; e becses leveleket angol fordításban is közre akarja adni.

SZONGOTT KRISTÓF.

Második Tigrán.

VIII.

— Befejező közlemény. —

Midőn Crassus azt javasolá, hogy várják be a menekülésre alkalmas esti homályt, oly zajongás támadt, hogy a fővezér a fájdalom gúnyoros hangján ezt mondá: »Ha egyszer visszatértek, beszéljétek el mindenkinek, hogy Crassus az ellenségtől rászedve, nem pedig övétől elhagyatva vészett el.« Octavius és Petronius alvezérek példátlan hűsége visszaborzad e szavak értelményétől s a legmelegebb ragaszkodást tanúsítva néhány rokonérművel az ellenséges tábor felé haladó fővezér köré csoportosul, ki azt parancsolá, hogy az ötöt követni akaró testőrség menjen vissza. Az ellentáborból két előkelő férfi, fényes kísérettel, közeledik Crassus felé, s lovaiokról leszállva keletiesen üdvözlík őt. Surena midőn látja, hogy a fővezér gyalog halad, a leggyengédebb szorgosság látszólagos figyelmével gazdagon felszerelt lovat rendel számára; habár ez visszautasítá az ajánlatot, mégis a Surena emberei a vonakodót lóra ültetvén sebesebb haladásra nógatják. De szétszakad a fátyol, mely eddig a titkot rejté, s tetteges összekoczczanásra került a dolog. A rómaiak Crassust védelmezve a ellenféllel éles harcztot kezdenek vivni. Crassus lejátszta szerepét, melyben ő és a bátrak csapatjának nagyobb része életét veszé. E napok szomorú emléket hagytak a római történelemben,

melynek ezek annál gyászosabb lapjait képezik, minthogy Crassusnak harminczezer katonája közül csak tizezer maradt; s ezek is elfogattak és az ellenség szolgálatába állva ennek leányaival házasodtak össze. . . . és az élvek pusztító karjaiban Róma háttérbe lépett szemeik előtt. Nem vala tehát más hivatásuk, mint a haza kebléről lehullani és felolvadni.

A zajgó indulat lecsillapúlt, de a római névre annál sötétebb fátyol borult; mert Crassus teste a vér-ázott porban a vadállatoknak hagyatott martalékul, feje és jobb keze Palaestinában gyűjtött kincsével együtt Armeniába vitetett, hol a párthus királynak fia Pacorus, Tigrán leányával épen nászünnepeét ülte; itt a zajos öröm növelésére még görög szavalatokat is tartottak és színi előadásokat rendeztek; jelenvolt Ártáváz Armenia társkirálya is. A parthus Orodés pedig megpillantván Crassusnak fejét s a mások zsebéből markolni szerető kezét, olvasztott aranyot öntetett szájába annak, ki életében nem ismerte az okos mérsékletet. Surena római fők és hadi jelvények közt tartotta bemenetét Seleuciába; ötet követte egy fogoly, ki Crassus ruháiba volt öltözve; övezetéről üres erszények csüngtek le. A rómaiak borzalommal gondoltak a parthus névre. De váratlanul felbomlott a bizalmas viszony, mely Orodés és Surena között létezett. . . és a gyanús király fővezérét megfosztotta még sokáig hasznosítható életétől. A sereg vezérletét Pacorus vette át.

Crassus halála után megújult az átkozott viszály a sorvadó római köztársaságban. . .

Pontus ügyeit Caesar elvégezvén Rómába visszatért. A hatalom teljes birtokában minden intézkedése oda mutatott, hogy a királyi cím után törekszik. Erre jó alkalmul szolgált a párthus és örmény társnemzet ellen tarvezett hadjárat, mely nemzeteket, a Sybilla könyvek jóslata szerint, csak olyan vezér győzheti le, ki egyszersmind király; ez okból már ki volt tűzve a nap, melyen »Itálián kívüli« királyi címmel és hatalommal fog fölruháztatni. E terv megakadályozása az elégtelenek összeesküvését idézte elő, melynek folytán Kr. e. 44-ben a senatus gyűlésében hu-

szonhárom tőrurással Pompejus szobra előtt rogyott össze életének 56-ik évében.

Az iszony és aggályok ezen állapotában egy — a táborban nevededett, bosszúállás- és bitorlásra hajló, gonoszágok- és borba merült pénzhajhászó férfi lép az előtérre, ki Armenia történelmébe véres betűkkel írta be nevét. Ez a nagyokat mondó M. Antonius volt.

Az eddigiekből látszik, hogy a világesemények Arméniának e korbéli történelmével mintegy össze vannak forrva.

A folyton tartó pártusákból Lepidus, Antonius és Octavian között a második triumviratus fejlődött ki. Antonius Ázsiának lett ura. — Tigrán, kit népe nagyon szeretett, súlyos kormányzási terhek között, az emberélet majdnem véghatárához jutott, a halál félgyöztesen áll oldala mellett; az ország syriai birtokait pedig a rómaiak megszállva tartották; azért elvitázhatlan szükségességnek tekintette a hadügyet erősebb kezekre bizni. Önzetlen ügyszeretete nem engedi, hogy intézkedései az egyéni indulatok kifolyásai legyenek. Ennél fogva fiát, ki görög iskolákat látogatott, kevésbé harcias hajlamai miatt, a dolgok élére nem állíthatja. A családi törvényeken alapult arsacida-ház párthus ága felsőbbbségének elismerésével a két fél testvéries ölekezésben élt; most is érdekeik összehatalálkozása egyöntetű eljárást idézett elő.

A közös baj elhárításához a párthus király fiának: Pacorusnak, küzdések között megerősödött hadcsapatokat küld Tigrán. Az ipa és vő között a legbizalmasb egyetértés uralkodik; a fővezérség a szövetséges had felett a restuni örmény satrapára Barzaphranra bizatott.¹⁾ A két társnemzetnek ezen szoros frigyessüléséből magyarázható, hogy az örmények és perzsák a külirók által nem ritkán, különbség nélkül, párthusoknak neveztetnek, így mondatik Barzaphrán is párthusnak.

Antoniusnak a dicsőség forogván szemei előtt, Keltre hozta az álnok háborút; Görögországon diadallal át-

¹⁾ Restum, Nagy-Örményország Vászurákán tartományának egyik kerülete, nem messze Ván tavától; nevezetes arany kalászokat termő síkjai- és beláthatlan szabad ronáiról; növényzete miatt a régi irók éden kertjéhez hasonlították. Csámcsián, Ó-Örményország, 164 l.

vonulván Palmira város kincsei iránt fokozott érdeket tanúsított; de az elővigyázatos kereskedő város lakossága minden vagyonával az Eufráton átkelven, az örmény-párthus szövetség oltalmához folyamodott.

Antonius Ciliciába érkezvén, maga elébe idézte a ravasz nőt, ki kellemeivel Caesart is meghódította, hogy számot adjon arról: miért segítette Cassiust? E nő, kinek nevéhez őstörténelmünkben lélekszomorító emlékek kapcsolvák, Cleopatra Egyptomnak mívelt, több nyelven beszélő, szép, de vakmerő királynője. Keletnek pompájával ékített hajón érkezik Tarsusba s e vádlott nő Antonium nem mint ítélőjét, hanem mint rabszolgáját látja lábainál. — Kelet ura a királynővel Alexandriába ment, a hol egészen elmerült a dobzódásokba.

Armeniának előrelátó fia: restuni Barzaphrán messzevetett tervekkel azon Tigrán nevében nyomúl Syriába, kinek tisztelete itt igen élénk volt a római sarczolások által elkeserített lakosság emlékében. Táborában volt a római Labienus, kit Cassius és Brutus követségbe küldöttek a párthusokhoz. Átkelven az Eufráton leverik Saxát, Syria helytartóját; míg Labienus ezt Ciliciába üldözi és megöli, addig Barzaphrán Pacorussal Syriát és Phoeniciát hatalmukba kerítik. Ily fényes sikert aratva a fővezér tekintetét Judaeára fordítja, mely már megszokta legszentebb érdekeit áruba bocsátani.

A Makkabaeusoknak — kik e hon szabadságát visszacserezték — utódai egymás közt folytonos versengésben éltek. Testvér harczolt testvér ellen.

A Pompejus által megmérgezett Aristobulus helyett a rómaiakon csüggő fivér Hyrcan tétetett Judaeában főpapnak és fejedelemnek. De nem hiányzottak gyilkos barátok, kik vesztére törekedtek; jelesen Idumaea fejedelme, a rómaiakért rajongó Antipas. Ez szemfüleskedése miatt Judaeában római kormányzónak tétetik. Fia Herodes, Caesar halála után, fivérével Phazaellel, Hyrcan megbénítására, a hatalmat magukhoz ragadták.

Nem szünt meg mozogni az idegen uralmat gyűlölő nemzeti párt is, mely Aristobulusnak még életben levő másik fiát Antigonust választá vezérül, ki is hogy óhajait érvényre juttassa, a Syriában tartzkodó örmény fővezér-

hez folyamodik. Nem első eset ez a Makkabaeus ivadék részéről, hogy Armeniához folyamodik; hisz épen Antigonusnak nagyanyja Salome özvegy fejedelemlő volt az, ki a közelmúltban a megkérlelés hangjait hallatta II. Tigrán előtt oly körülmények között, midőn Tigrán részéről csak egy lökés kellett s Judaea összeroskad. ¹⁾

Antigonus, ki jó fogadtatásban részesült, ezer talentumot és ötszáz nőt ígér Barzaphrának, ha Hyrcant eltávolítja, őt visszahelyezi.

A fővezér, kinek tetszett az új hadjárat, az ügy eldöntését Pacorusra bizza; ez az útjában eső gazdag városok rokonszenvezése mellett a hadsereg egy részével Antigonus kíséretében Jeruzsálemet ostrom alá veszi. Barzaphrán a csapásokkal sújtott s hadai elől kisiklott római serget Iconiunig üzte. A veszélyek sokasága közepett Hyrcan azon értesülést vette, hogy Parzaphrán hadoszlopaival Jeruzsálemnek tart; a béke-tárgyalások végett tehát követséget küldött a fővezérhez, ki a főpohárnokot, a kênuni családból való Kênelt küldi Jeruzsálembe azon meghagyással, hogy Antigonus ügyét segítse elő. A város kapúí előtt foglalt állást; mert Hyrcan nem volt hajlandó Kênelt hadosztályával a városba bocsátani; de a legrosszabbtól tartva, a főpohárnokot ötszáz fegyveres emberével beeresztette. Kênelt nem bocsátkozott a kiegyezkedési kérdés érdemleges tárgyalásába; mert — ugymond — az egymástól eltérő érdekek kiegyenlítése csak úgy érthetik el, ha Hyrcan a fővezér biráskodásához forduland; ez esetben ömaga is közbenjáró lesz. . . .

Mindezekre aztán meglepően változtak a nézetek, csupán a finom szaglászú Herodesnek esze sejdített esztelen reményeket és fondorlatokat; miért is a leghatározottabban ellene nyilatkozott ezen bizalmas közeledésnek.

De Hyrcant szándékaitól eltéríteni nem lehetett; miért is minden elővigyázati intézkedést tevékeny vejére Herodesre bizván, ennek idősb fivérével Phazaellel a tengerparti Ecdippon falúba — mely Galilaeában feküdt — siet; itt találkozott Barzaphránal, ki innen nem sokára

¹⁾ »Armenia« 1888. 379 l.

hadával hirtelen elvonult. — A meglepett Hyrcan helyzete veszélyes fordulatot vett; mert a hátrahagyott hadcsapatok körében bizonyos sürgést kezdett észrevenni. Körüle fegyveres nép tolong s mielőtt rémületéből felébredt, titkos utasítások folytán ő és Phazael letartoztatott; a hadosztály a foglyokkal együtt Jeruzsálemnek veszi útját. Hyrcan ellenfelének kezébe került. Antigonus rokonára rohan és a szó legvalódibb értelmében — leharapja füleit. Azért vefemedett ezen embertelen tette, mert alkalmatlanná akarta őt tenni a papi fejedelemségre. Ugyanis a törvény által elengedhetlenül követelt testi épség hiánya ellenkezett a főpapi hivatal viselésével. Ebből Phazael is sejthette, hogy az ő bal-esetének gyümölcse sem lehet édesebb. A történelem azt mondja, hogy kezei le voltak bilincselve. S mert halni akar, érintkezésbe hozza elkábult fejét a börtön sziklafalával. Antigonus halált küld oda; mert orvosa bekötözi ugyan sebeit, de rövid idő múlva — a közbevegyített gyilkos mérgek hatása alatt, Phazael fájdalmainak vége szakadt.

Már most az idő viharos járása Herodesre kezdett nehezedni. Kénel, hogy a vigyázatos embert rekesz alá vethesse, igyekezett őt a város falain kívül nyílt térre édesgetni; de eredmény nélkül. Ehhez járult, hogy több kém fordult meg a városban, kik párthiveitől leveleket hozva értesítették őt Hyrcan és Phazael letartoztatásáról, s intették, hogy őrizkedjék. Mindezek gyors elhatározásra sarkalják őt s éjszakának idején értékesebb holmijait felkapva családjával Idumaeának Maranda nevű erődébe vonult. Innen, hol könnyebben lélezett, tárgyalásokba akart ereszkedni; midőn Phazaelnek gyászos kimultáról értesül. Herodes mérget izzad s átlátva, hogy oly ellenfélre akadt, ki menhelyéig eljuthat, a kényszerhelyzet súlya alatt Rómába menekül.

Elérkezett a pillanat, hogy Jeruzsálem kapúi megnyílnak. Antigonus a városba vonult.

A bevonulást iszonyú megoldás követte. Az el nem fojtható düh bűnrovásra véste fel az ellenpártiak nevét s az erőszak keze rombolt pusztított. . .

A gondos Barzaphrán Syria és Cilicia határainak, úgy szintén Pacorus és Kénel vezérlete alatt Mesopotámi-

ának őrzésére a hivatlan római vendégeket elfogadó hadsereget hagyott, ő maga pedig a gazdag Marissa városbeli hadifoglyokkal Armeniába visszatért. A foglyok között volt Hyrcan is. Helyzetét Tigrán emberszeretete türhetővé tette; mert fel volt mentve a fogsági sinlődéstől. A többi héber foglyok Semirámocertába (Ván) helyeztettek el.

A történelemnek főérdeme a pártatlan igazság. Az ókori államok testületében Armenia nem épen a legparányibb láncszemet képezte s míg másutt a merő önzés mellett a vérarulás, a jogsérelem oly merészen érvényesítette magát: itt mindeddig szégyenítő tettet nem vittek véghez. — Most azonban az a történelem, mely az elődöknek a méltányos ítézet által is helyeselt dicső tetteit följegyezte, kénytelen bevallani, hogy a bűnök gyér sorát a szótörő Barzaphrán kezdé meg, ki Hyrcannal üzött személyvesztés által esküszegő lett a becsület országában s így a kendőzetlenül szóló történelemnek ezen lapját beszenyezte. — A tettetés csábító hangjai egykorúak ugyan az emberi nemmel; mindazonáltal e történelem térein nem mindennapiak.

Octavian növekedő hatalma és az egyesült örménypárthus hadsereg vivmányai kényszerítették Antoniust, hogy helytartóját Ventidiust Armenia ellen küldje. A hadi szerencse elfordítja arcát a szövetséges seregtől. Megesik a harcz és Pacorus nagy veszteséggel vonul vissza az Eufrát tulsó partjára. Azonban a szövetségesek a vereségből bámulatós gyorsasággal felépülve újra csatakészen állottak — és előre nyomulnak. Silon a csapások közt siet Judaeába Ventidiushoz. Az üldözők ellenállhatlan erővel rohanak utána. Megütköznek. Pacorus elesik ugyszintén a csatatéren maradt Kênel a parancsnoksága alatti örmény lovasságból és a parthus gyalogságból több mint húszezer ember.

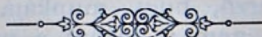
Ugy látszik, hogy a népek sorsát intéző isteni Gondviselés ki akarta Armeniával a keserűség poharának teljét üritetni. E csapás súlyát legkeserűbbé tette az a sajnó esemény, hogy az az érdemekben mindig fokozódott élet, mely 53 évi államkormányzati gondosságának hosszú lánczolatával egy egész nemzetet hagy adósául, ebben az idő-

ben aludt ki (Kr. e. 36-ban). A reá önérzettel hivatkozó nemzet megújulva látta általa azon fényes korszakot, mely a háíkházi királyok idejére esik. A 85 éves II. Tigrán ez, szivre, jellemre Armenia legnemesebb királyainak egyike. Ha visszatekintünk dicsően eltöltött életére, az elismerés kimeríthetlen érzete forr emlékéhez. Az általa teremtett múltnak maradványai, az örök igazságon kívül mindent megörlő idő viharai által leromboltattak; de a történet, mely tetteit lapjaira bevészte — azok közé sorozza őt, kik a legválságosabb időszakban nemcsak fentartották az állam csorbitatlan jogait. hanem kitűnő helyet foglaltak el. Életét küzdve élte át. Mithridat ki nem adatása a jellemes férfiú szivnemességéről tesz tanuságot. . . .

A remény biztató érzése nélkül szállt a sírba; mert tudta, hogy azt, mit ő sok éven át tervezett és ezer akadály daczára majdnem a befejezéshez vezetett, fia és utóda nem fogja betetőzni.

Emlékét a legbensőbb méltánylással a kebelbe zárva állapotunk meg egy szomorú kép előtt, mely a hajdankor legsötétebb lapjairól maradt ránk.

MARKOVICH JAKAB.

Újabb jelenség az örmény paedagogiai irodalomban.¹⁾

Az örmény paedagogiai irodalomban eddig a Ziller²⁾ iskolájából két férfiú tűnt ki, kikhez most harmadikúl a »Jegyzetek az ó-testamentum bibliai történetéhez« és az »Ó-testamentum bibliai törté-

¹⁾ E cikk a »Pädagogische Studien,« (szerkeszti Dr. W. Rein [egyet. tanár, Jenában] Drezda, 1889. II. füzet 103 – 105.) lapjain jelent meg J. Barchudárián tollából. A nagy lírú folyóirat közleményét a jelen átdolgozásban mutatjuk be olvasóinknak
Szerk.

²⁾ Lipcsei egyetemi tanár. A Herbart-féle paedagogiának tovább fejlesztője és gyakorlati átültetője. Csak pár évvel ezelőtt halt el.
G. L.

netének» szerzője társul. — E műveknek írója Száhák Száhákián plébános. (Megjelentek Tiflisben 1888.)

Mielőtt ezek ismertetésébe bocsátkoznánk legyen szabad megemlítenünk, hogy Száhák Száhákián, örmény plébános tanulmányait Németországban végezte. Több évig volt a Zillerféle lipcsei seminarium munkás tagja és mint a Herbart-féle paedagógiának alapos ismerője tért vissza hazájába. Rajongó szeretete, melylyel szülőföldje iránt csüngött, új hivatásában is érvényesült azokkal szemben, kiknek fiatal kedélyére tanainak terjesztésével akart hatást gyakorolni.

A fennemlített könyveiről azt lehetne hinni, hogy azok Staude ismert paedagogus »Praeparatioi« után készültek; ámde a látszat után aligha fogunk helyes ítéletet alkotni magunknak.

Szerző első könyvének (»Jegyzetek« stb.) bevezetésében mindjárt a nevelés-oktatás céljairól emlékezik meg; ezután a vallásos irányú oktatásnak különleges céljaira tér át. Itt az utóbbinak rövid előadása után feltünteteti Ziller érdemeit a nevelés terén és utasítja azokat, kik Herbart elveit nem ismerik a Mándinián és Báhádrián műveire. Ezután hangsúlyozza a szerző, hogy munkája hosszú fáradozás eredménye és addig nem is kívánt a nyilvánosság elé lépni, míg annak czélszerűségét a tíflii örmény seminariumban gyakorlatilag ki nem próbálta. — És itt így folytatja: »Egyedüli vigaszom az élet zajos folyásán keresztül csak az volt, hogy az általam elhintett mag jó talajra talált. Azok, kik munkásságomat figyelemmel kísérték, tanúim lehetnek arra, hogy én az igazságnak határai iránt tisztelettel viseltetem.«

Végül megjegyzi, miszerint soha sem gondolt arra, hogy művét oly korán az érdeklődők rendelkezésére bocsáthassa; — a mi azonban csak barátai és ismerősei támogatása mellett vált lehetővé.

A bevezetés második részében szerzőnk az »alaki fokok« tárgyalásáról értekezik.

A mi Száhákián másik könyvét, az »Ó-testamentum bibliai történeteit« illeti ez már sokkal szabadabb és függetlenebb Staude irányától. Itt a bevezetésben a bibliai

történetek tankönyvéről szólva azt jegyzi meg, hogy tulajdonképpen ily könyvet szükségtelen a tanulónak kezébe adni, miután legjobb tankönyv maga a szentírás. Minthogy azonban ez utóbbit pl. nyelvezeti nehézségek és más körülmények miatt, oly könnyen, a tanuló meg nem értheti: azért válik szükségessé a cél elérhetése szempontjából az, hogy magából az eredeti szövegből a vallási és ethikai tételek, majd a velős mondatok levezettessenek. Mind ezt azonban csak úgy lehetett keresztülvinni, hogy az eredeti szövegen nagy gonddal s kiváló óvatossággal itt-ott felvilágosító pótlásokat tett.

DR. GOPCSA LÁSZLÓ.

Történeti okiratok az erzsébetvárosi levéltárból.

IV.

-- Befejező közlemény. --

7) Nemkülöben 7-szer adunk e városnak kegyuri jogot, minél fogva más városok szokása szerint választhat lelkészt, de azon nyilván kijelentett kötelezettséggel, hogy azon lelkész és segéd-káplánjai kellő és illő eltartásáról — a mint ez más megerősített kiváltságleveleink által is szentesítettetett — ugyanazon város köteles gondoskodni.

8) Minthogy ez a város nem erődített s arra a jelen körülmények között nem is lesz szükség, megengedjük, hogy az falakkal körülvétessék, biztonság tekintetéből a város őrizetére annyi szolgát, közönséges szólásmód szerint darabantot, vagy hajdút tartsanak, mennyit szükségesnek látnak, ugy szintén dobosokat is, kik a hirdetések eszközöljék, vagy tűzvész esetében a polgárokat figyelmeztessék; e szolgák, kik mindig a tanács kebeléből választandók, nekik való fegyverrel ellátva kötelesek éjnek idején, úgyszintén törvénykezések és vásárok alkalmával a más szab. kir. városokban bevett szokás szerint a rossz szándékú és zavargó embereket elfogni, vigyázat s bármely kihágás elhárítása céljából a városban körüljárni s őrt állani.

9) Megengedjük e városnak azt is, hogy minden, örökös nélkül való polgári jóság, lettek legyen akár személyi, akár birtokok és a polgárok vagyonából fenmaradó örökségek, a városi kincstárra szálljon s az ilyen gazdátlan javak birtoklás alá vehetők s a városi közönség hasznára fordíthatók.

A magvaszakadt vagy végrendelet nélkül elhalt nemesek, úgy szintén a polgári földterületen lakó, adót nem fizető személyek ingó javait, nem különben e város birtokán és területén levő örökös ingó és ingatlan javakat, melyek olyan nemesek, vagy szabad személyek birtokát képezték, kikre reábizonyították a hűtlenség, vagy felségsértési bünt — az állami kincstár örökölje, s az ilyen polgári örökségek azonnal a kir. kincstárnak adassanak; mindazonáltal azok, kik azt perrel támadják meg, a polgári jog szerint azt birhatják.

10) Megengedjük e városnak, hogy az ő és a szomszéd helységek közjava és haszna tekintetéből, más kiváltságlevelünk erejénél fogva, minden héten két heti és évenként négy országos vásárt tarthasson, mindazon jog- és kiváltsággal, melyekkel azokat más szab. kir. városok is megtartják, s mindazon jövedelmekkel és díjakkal, a mi a heti és az országos vásárok után törvény szerint bejön.

11) Említett polgárok a fennevezett szabadalmakkal és mentességekkel, melyek más szab. kir. városainkkal is közősek és az ország törvényei- és rendeleteiben foglalt kiváltságokkal egész nyugton, bizton és háborítlanul élhetnek, élveztetik, használhatják azokat, hogy így minden akadály s bármely egyenetlenkedésre való alkalom eltávolíttassék.

12) Hogy pedig az önkormányzat és a polgári joghatóság sértetlenül fenmaradjon s ne háborgattassék, vagy meg ne zavartassék, nyilván azt akarjuk és kijelentjük, hogy ugy a katonai, mint a kincstári hivatalnokok e városban vagy ennek területén a polgárok felett joghatóságot gyakorolni, vagy más joghatósági dolgokban ellenök föllépni, ily dolgokba avatkozni ne merészoljenek. Ugy a politikai, mint a gazdasági közigazgatás feletti legfőbb felügyeletet — mint más szab. kir. városokban, úgy ebben is kir. biz-

tosunk vagy annak helyettese vezetése alatt a megye alispánjára bizzunk.

13) Minthogy az igazak hamisaknak, az ártatlanok bűnösöknek nem tekinthetők s e czimen dolgaik- és javaikban nem zavarhatók, nem akadályozhatók, gondoskodni akarunk arról, hogy a fennemlített város polgárai és lakói mások adósságai miatt saját személyökben vagy javaikban bárhol s bármi módon be ne börtönöztessenek vagy le ne tartóztassanak azon nyílt kijelentéssel, hogy ezen engedélyek, jogok és kiváltságok nem másoknak, hanem a mi igazi alattvalóinknak, fennemlített városunk jelenlegi s jövőendő polgárainak szolgáljanak és kedvezzenek.

14) De mind azt, ami előbb felhozott azon különös feltétel alatt rendeljük el, hogy előbb említett polgárok, akik különben is, fennálló legmagasabb határozataink szerint, a haza igazi fiai számába, gyülekezetébe felvétettek s igazi és kétségkívüli hazafiaknak nyilvánítottak, magukat mindenben más szab. kir. városokhoz alkalmazzák, s a hálátlan-ság és hűtlenség bélyegétől, szennyétől ezen és más általános kiváltságaik és szabadalmaik elvesztése, megsemmisítése s más törvényszerű büntetés terhe alatt szüntelen óvják magukat s ezen jótéteményt és irántuki hajlandóságunk e nem közönséges jelét, fönségünk, törvényes örököseink és utódaink iránti teljes hűséggel, szilárdsággal és feddhetetlenséggel kiérdemli szüntelen igyekezzenek.

Miért is nektek méltóságosok, tekintetesek, nagyságosok, nemzetesek, jelesek, nemesek, ügyesek, bölcsék, s bármely állású, élekorú, állapotú egyes és minden embernek, joghatóságok- és hivataloknak, melyek a mi uradalmainkban fel vannak állítva, nyilvánossá, közzé teszszük, parancsoljuk és elrendeljük, hogy ti mostantól fogva tartoztok ezt a várost szab. kir. kereskedő városnak tekinteni, mely mindazon kiváltságokkal, mentességekkel és haszonnal él, azokat birja, a mikkel más hasonló városok élnek s ugyanazt jogaiban védnetek, oltalmaznotok kell.

A mely dolognak örök emlékezete és érvényessége tekintetéből elhatároztuk, hogy külön nagyobb pecsétünk megerősítésével ellátott levelünket nevezett szab. kir. kereskedő városunk, Erzsébetváros polgárai- és lakóinak adjuk,

átengedjük, a mi rájuk, ivadékaik- és utódaikra nézve örökre érvényes leend, s mely a jogok jövőbeli teljes biztonságá tekintetéből szükséges

Kelt Ausztria főhercegi városunkban, Bécsben 1786-dik évi december hó 27-én. Római uralkodásunk 22-ik, örökölt királyságunk 7-ik évében.

JÓZSEF s. k. GRÓF PÁLFY KÁROLY s. k. DONATH JÓZSEF s. k.

Latinból: ÁVEDIK LUKÁCS.

Az örmények Hollandiában.

IV.

— Befejező közlemény. —

Az örmény lelkész eltávazása után a község tagjai halálozás és kivándorlás által annyira leapadtak, hogy már 1822-ben a két gondnokon kívül még csak egy örmény volt Amsterdamban. E három: Di Massa Sándor és Mihály testvérek és Di Gábor István. De eltávazott a két testvér is és csak Gábor István maradt egyedül. Ez 1760-ban született Smyrnában és életének alkonyát Birmer Christina nevével együtt a templom épületében töltötte, itt is halt el 1835-ben magzat nélkül. Ez az ember csak is az ő személyét tartotta az egyház és egyházi vagyon jogos igazgatójának; végrendeletében az egyházat és az egyházi vagyont örök időkre Amsterdám város örmény ajkú keresztény községe tulajdonának nevezi; ehhez — úgymond — nincs semmi joga sem a pátriarkhának, sem más községnek. Ezenkívül intézkedett még arról is, »hogy özvegye a templomi épületben lakjék, és ennek gondozására évenként 100 kiltert (400 frank) költhessen, mely összeg az egyházi javadalmak jövedelméből fedeztessék.«

De utolsó akarata nem tartatott tiszteletben; mert az örmény patriarkha jogot formált e vagyonhoz. . . Ugyanis a smyrnai érsek az amsterdami gyarmatot a smyrnai anyaközség fiókjának tekintete és az egyházi kánonok szerint, fel is lépett, mint törvényes örökös. Ezért Engelberto, az érsek ügynöke, — miután a Gábor István végrendelete

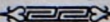
ellen fellebbezett, — az egyházi épületet és annak minden birtokát, az érsek nevében le is foglaltatta. Engelbertonak ezen hivatalos működése egy esztendeig tartott; azalatt a törvényszék A. J. Lublikn-et nevezte ki gondnoknak az örmény község birtokaira nézve. Gondnokra azért volt szükség, mert 1840-ben Eganoff Anna di Kirákosz, ki leánya volt az 1808-ban elhalt Eganoff Kirákosz Jánosnak, mint e község elfelejtett tagja, segílyt követelt az egyház birtokainak jövedelméből. De a törvényszék követelését figyelmére nem méltatta. Lupnikn után G. H. Reuver lett a gondnok; ennek 1856-ban történt halála után a gondnokság L. H. Kühn kezére ment át. — Kühnnek első dolga az volt, hogy a dijkstraateni házat (O. 25 sz.) eladja. A Boomslođ utczában fekvő templom különböző czélokra használtatott fel; végre T. Schwartz vette bérbe azt az evangélisták részére 500 kilter (1000 frank) évi bér mellett.

Minden, mi az örmények ájtatosságához és az isteni szolgálathoz tartozott és arra emlékeztetett, a templomból kivetített és a gondnok közvetlen felügyelete alá tétetett. A templom ékességei, az egyházi ezüst-edények, gyertyatartók és perselyek (*quiduiduui*), papi ruhák, örmény nyelven írott könyvek, imádságos könyvek, a melyek ki voltak czifrázva szerafin-fejekkel és a Szent-Lélek mysticus jeleivel, a templomból kivetettek. Csak egynehány kép maradt benn emlékeül annak, hogy itt egy községnek csinos temploma volt.

1873-ban lett vége a pernek, mely az ecsmiádzini patriarkha javára dölt el. Ezután Kühn gondnok, ki a felelőség alól törvényileg felmentetett az egész birtokot átadta IV. György patriarkha, az ecsmiádzini katholikosz ügyvivőjének: J. Wertheim-nak.

Clausing közjegyző 1874. martius 9-én nyilvános árverés mellett eladta az épületet a róm. kath. községnek oly feltétel mellett, hogy az emlékkövek az eladási szerződésbe be ne foglaltassanak.

Tehát örökre ott maradnak azok és tanuskódni fognak arról, hogy élt Amsterdamban egy keleti keresztény község, mely fényszakában világhírű kereskedést folytatott...

Szent Szárkisz ünnepe.

Szent Szárkisz Örményországban nagy tiszteletben részesül. Sok helyütt tiszteletére és emlékére templomok vannak építve. Ülő helyzetben rajzolják; azt tartják hogy e szent mindenkinek nyújt segílyt; a feleségéről és házáról elfelejtkező idegent visszatéríti, a leányok kéréseit szívesen teljesíti. . . .

De ki ez a szent Szárkisz? E szentet ott találjuk a nemzeti hagyományban, ki mielőtt szentté avattatott, vitéz volt; és talán a tisztelet ezen polczára éppen vitézségeért emeltetett.

Ez a hős — a hagyomány szerint — a byzanti császárság idejében, Justinian napjaiban élt. Byzant 40.000 örményt hívott segítségül; ezek közt olyan 40 férfiú volt, kik egyenként felértek ezer-ezer személylyel. A 40 hős egymástól elkülönítettet. Szárkisz maga volt a megtestésült vitézség, úgy hogy a byzanti udvar, e deli alak láttára, száját tátva felejtette. Byzant cselhez fordul és az örmény hősök közül 39-et az ágyból — a sírba küld; a kelepczét csak egyedül Szárkisz kerülte ki. Mondják, hogy egy szép leány, kinek szomorú feladata az volt, hogy kezét a hős vérébe mártsa — lopódzott be Szárkisz hálószobájába és míg a kitüzött óra érkezett, majd aczél kardjára, majd a deli hősre nézett, ki a tisztaság ölében az ártatlanság csendes álmát aludta; hirtelen oda ugrik és forró csokot nyom a csodaszép örmény arczára. Erre a hős felébred, de az öldöklő poroszló helyett kegyes angyalt lát maga előtt.

— »Mi van itt?«

—,Mentsd meg életedet és engemet! . . . Oh, csalfa hajbai a márványtengernek, ti tudjátok, hogy miként jutott hősünk hajójával, melynek farán ült a kegyelmező helen nő, az ázsiai partokra. . . .

A mi volt Hymen az athenaeieknél, az szent Szárkisz a vidéki örmény előtt. Hymen, mint a menyekző védő őre, elfogadta az ajándékokat; Szárkisz is a jegyesség utolsó napján a »sárágán«-ban segítségül hivatik, míglen a menyasszony és vőlegény a templomból haza nem megy. . . .

Szent Szárkisz némely vidéken gyors segély-nyújtásáról ismeretes; az első bőjtöt is az ő nevérol nevezték el. Néha a falúsi leányok és ifjak három napi bőjtölés után szereda este kenyér héjat tesznek házuk fedelére és vizsga-szemmel nézik, hogy a holló vagy keselyű az elkapott kenyér-héjjal mely irány felé repül; mert azt hiszik, hogy leendő hitvesök e táj felé lakik. Vannak olyanok is, kik ezen estve itlan fekszenek le — és abban a véleményben élnek, hogy a ki nekik álmukban italt nyújt, az lesz házastársuk.

Sz. K.

KISEBB KOZLEMENYEK.

A mária-celli kegyhely. Nagy-Mária-Cellben, a nevezetes bucsújáró helyen, a templom baloldalának első emeletén levő kincstárban (Schatzkammer), — mely Nagy Lajos magyar király által alapított, s mely egy kápolnaszerű helység, hol nagyobb bucsújáró napokon szent misét is szoktak mondani, — hét szekrény áll a legkülönbözőbb értékű kegyeletes ajándék-tárgyakkal tele. Ezek közt az ötödik szekrényben, épen a Scitovszky, volt esztergomi hercegprimásnak 1857-ben készült gyönyörű ajándékával szemközt látható a példás vallási buzgalmáról ismert magyar-örmény főúr, a boldogult gróf Karátsonyi Guido ajándéka — a legszebb és legkifejezőbb ajándékok egyike — melynek értéke pénzben kifejezve: huszonnégyezer forint. Oltárt ábrázol; nehéz ezüstből és aranyból, az oltáron a Boldogságos-Szűz Mária és az isteni gyermek: Jézus képe; előtte magyar diszben térdel az egész grófi család, elég jól felismerhető arcvonásaikkal. Alant pedig e fölirat olvasható: »Guido e comitibus Karátsonyi divae et miraculosae Virgini Cellensi.«

Az orosz-örmény népiskolák. Ecsmiádzinban érdekes munka került ki a sajtó alól. Mákár katolikosz parancsára készült el ez, ki a nemzet elébe akarta állítani képét azon népiskoláknak, melyekkel Orosz-Örményország-, Kaukasus- és európai Oroszországban az örmények bírnak. Itt csak az egy- és két osztálylyal bíró iskolákról van szó; az egy osztályú iskolák tanfolyama három és a két osztályú iskolák tanfolyama öt évig tart. Ezen népiskolák

tantárgyai a következők: Vallás, örmény nyelv, számtan, örmények történelme, Örményország földrajza, oroszok történelme és Oroszország földrajza, általános földrajz, természetrajz, illetam, rajz. — Legtöbb időt fordítanak az örmény nyelv tanulására. Az örmény és orosz történelemre hetenként 6—6 óra esik. A jelentés Tiflis, Eriván, Ásztráchán, Árczhágh és Sámách egyházmegyékben levő iskolákról szól. A tiflisi egyházmegyében van 38 iskola, melyekben 3.033 növendék tanul; az eriváni egyházmegye 35 iskolájában 2.503 növendék nyer oktatást. Mind az öt egyházmegyében van 111 iskola és 7519 növendék. Ezen iskolák évi kiadása 231.950 frt.¹⁾ 31 iskola két osztályú (14 fiú és 17 leányiskola) és 80 egy osztályú (55 fiú- és 25 leányiskola); a mondott 69 fiú iskolában jár 4472 növendék és a 42 iskolát 3047 leány látogatja. — 3283 növendék ingyen oktatásban részesül. Az említett iskolákban 344 tanerő működik, kik közül 54 egyházi, 195 világi férfi és 95 nő tanító van.

Az első magyar iránydráma. Az »Egyetemes philologiai közlöny« áprilisi számában Bayer József azt írja, hogy az »Érdeemes kalmár« (1807) az első magyar iránydráma, melyet írója a magyar színpadnak szánt. A színdarab írója a hazai örménység egyik magas műveltségű alakja: Gorove László, kinek fennemlített darabjáról az ismertetés a következőket emeli ki: »Gorove haladása két irányban mondható kedvezőnek: hazai tárgyhoz nyúl és korához akar szólni! »Kézzel tapogathatólag« akarja Gorove sokak azon balvélekedését czáfolni, hogy »alacsonyág vagy szégyenletes dolog a kereskedés.« Sokan gyűlölik a kereskedőt, mert gyűlölik a kereskedést. A kalmárok magok panaszolják, hogy se világot látott, se nem olvasott emberek nemcsak akadályára vannak a kereskedésnek, »hanem egyáltalában üldözik a kalmárokat.« Ezeket óhajtáná jó útra terelni! »Végképen meggyőződik erről az olvasó (ha figyelmesen tekint be a játékba), hogy a kereskedés az a kútfő, melyből számtalan jók szívárognak mind különösen kire-kire, mind közönségesen az emberiségre.« (Az idézőjel közé ékelt szavakat az ismertető, Gorove művének előszavából vette át).

„**Biographisches Orientalisten-Lexicon**“ (Az orientálisták életrajzi szótára) czímet visel dr. Oberci műve, mely minket örményeket fölöttébb érdekel. Azon nagy jelentőség, melyet tulajdonít

¹⁾ A bevétel 268.310 frt és így marad évenként 36.360 frt.

Európa a Kelettel való megismerkedésnek, lebegett a szerző szemei előtt, midőn munkájához kezdett. »Egy általános képbe egyesíteni azon tudós embereket, kik az utolsó négy évtized alatt fáradhatatlanul működtek a keleti ismeretek terén, és egyúttal közzétenni mindazt, mit ezek miveltek, czélja szótáromnak« — mondja a szerző. Még a legrövidebb életrajz is magában foglalja azt, hogy a kérdéses orientálista hol született, hol tanult, minő utazásokat tett és milyen munkákat irt.

KÖZGAZDASÁGI ÉLET.

Növény tenyésztés. A szőlő Örményország több vidékén, különösen a középső Araxes-síkon, Náchicsevánál (a szőlőtermelés őshazájában), a Ván-tó környékén Mus város mellett, Erzingián körül s még több helyen természetik. A gyümölcs általában fő terméke az országnak. Mezei termények közül a buza, rozs, kukorica, köles, bab és a rizs szerepelnek az örmény földművelés háztartásában. A felső Eufrat-síkon s némely más vidékeken az eperfa, a déli tájakon pedig a gyapot-cserje, sőt Musnál és Bitlisnél a dohány is otthonos.

MI ÚJSÁG AZ ÖRMÉNY VILÁGBAN?

Nemzeti iskolák Törökországban. A török nagyvezér nem rég utasította a közoktatásügyi minisztert, hogy az örmény iskolákban tiltsa meg az örmény történet tanítását. A miniszter ama kijelentésére, hogy a tilalom csak az örmény patriarkha közbejöttével adható ki, a nagyvezér ismét utasította a minisztert, hogy tudassa a parancsot a patriarkhával és egyszersmind kötelezze, hogy az iskolákban nagyobb gondot fordítson a törökök történetének tanítására. Ásêkián patriarkha megtagadta az utasítás követését, azt adván okúl, hogy az örmény historia a legszorosabban összefügg az örmény egyház fejlődésével, s ő, mint az egyház feje nem tűrheti, hogy keresztény hiveinek vallás-szabadsága ily módon korlátozassék. Úgy látszik, hogy e konfliktust, mely az örmények közt természetesen visszahatást keltett, csakis a szultán személyes közbejötté képes megszüntetni.

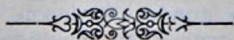
Párisban végzett orvosok. E czim alatt közöltük az »Armenia« mult évi folyamában (346 l.) azon örmény orvosok névjegyzékét, kik a párisi egyetemen tanultak. Azóta még négyen nyertek ott tudori oklevelet: Der-Krikoreáncz, Lorisz Melikhof (rokona a volt dictatornak), Chándseán és Der-Zákháreáncz, kik közül az első Konstantinápolyban van, a másik három Párisban.

Gazdag színész. Tiflisben a napokban halt el Ghorgháneán Zakhar nevű örmény színész, ki takarékos életet folytatott, azért szép vagyont gyűjtött. Vagyonának nagy részét egyházak és iskoláknak hagyta. Egyik tiflisi házat, mely 30.000 rubelt ér (48.600 frt) az ecsmiádzini akademiának hagyományozta.

Egy széphangú énekes. Sáhlámeán örmény ifjú kedvező fogadtatásra talált Szent-Pétervárott. Nem rég hangversenyt adtak, mely alatt ő is énekelt és hangjával nagy tetszést aratott. Ebből az alkalomból a »Novoszthi« című lap ezeket mondja: »Sáhlámeának a természet bámulatos tenort adott, melynek nagy terjedelme van. Ezt az ifjút a császári színház saját költségén Nápolyba küldi, hogy ott tökéletesítse magát«... Ide vonatkozólag az »Árczákánkh«-nak (Viszhang) ezeket írják Szent-Pétervárról: A császári ház miniszterének intézkedése következtében Sáhlámeán Olaszországba utazott, hogy ott hangját kiművelje. A kormány ad néki évenként 1200 rubel ösztöndíjt, ezenkívül az »Orosz szépművészetet pártoló társulat«-tól is kap évi 1200 rubelt és így évenként 2400 rubel (3888 frt.) segílyt kap.

Nemzetközi egyesület. A jena-i egyetem hallgatói közül huszonegyen egyesületet alakítottak. Elnöknek az örmény Párchudáreáncz-t választották, titkár lett a schweitzzi Geller és pénztárnok a román Jonescu. Az egyesület köréből a politika ki van zárva. Gyűlések alkalmával a tagok tudományos felolvasásokat tartanak az élet-, szokásról és eyebeokról. Az egyesület tagjai közt van két örmény¹⁾, 8 schweitzzi, 5 szerb, 1 román, 2 svéd, 1 bulgár, 1 amerikai és 1 görög.

Régi templom. Néphêrgêrd (Muphârgin) helységben, mely mintegy 25 órai távolságra fekszik Tigránâgêrdtől, egy templom romjaira bukkantak. A templom 885-ben épült. Kaptak itt viztartó-medenczét márványból, egyházi edényeket, kereszteket, négyszögű, örmény felirással ellátott kőablákat. Ezen feliratok kétségtelenné teszik azt, hogy az épület 885-ből való.

¹⁾ A másik neve Der-Mikháeleáncz.

Felelős szerkesztő és kiadó tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvár, Todorán E. „Aurora“ könyvnyomda.